

UN PASSATGE OBSCUR DEL LLIBRE DE FORTUNA E PRUDÈNCIA DE BERNAT METGE

I

Recordem el començament d'aquesta obra. El protagonista, que és el mateix Bernat Metge, decideix d'anar-se'n tot sol vora mar per tal d'esbargir-se. Aquí es troba amb un home vell, despullat, que porta un capell de cànem, el qual li demana ajuda. No desitja diners, com de primer antuvi creia En Bernat, sinó que sols vol el següent :

«Mas prech-vos que m vullats donar,
e seré us tostemps obligat,
70 un tabà qu'ay anit lexat
en esta barcha, per oblit,
ab la qual arribey anit
en aycest loch ab gran tempesta ;
e donar m'ets tota la resta
75 que pocesesch en aquest món,
car, per ma fe, ten robat són
que no m'i poria levar.»¹

Martí de Riquer, darrer editor del text, tradueix al castellà : «Pero os ruego que queráis darme, y os estaré siempre agradecido, un saco que dejé olvidado en esta barca, en la cual llegué anoche a este lugar con gran tormenta ; y con ello me daréis lo que queda de cuanto poseo en el mundo, pues estoy de tal suerte que, a fe mía, no podría levantarme» (*op. cit.*, pàg. 31). En una nota de peu de plana al vers 76 fa remarcar, tanmateix, que el sentit no queda gaire clar : «El *robat* del manuscrito no ofrece un sentido aceptable, pues el hecho de haber sido robado no impide levantarse. Tal vez habría que enmendar en *ten torbat son*» (*ib.*).

1. *Obras de Bernat Metge*, Edición crítica, traducción, notas y prólogo por MARTÍN DE RIQUER (Barcelona 1959), 30. Hem accentuat el text segons les normes del català actual.

No cal esmenar res, però sí que caldrà, per a una recta comprensió del passatge, escatir el significat dels mots *tabà* (v. 70) i *robat* (v. 76).

El mot *robat* no té res a veure amb *robar* 'furtar', sinó que és un derivat de *roba* 'peça de vestir'. El *DCVB* (IX, pàg. 531 b, s. v. *robat*) el registra a les Balears en les locucions *ben robat*, *mal robat*, és a dir, 'ben vestit', 'mal vestit', i cita un text mallorquí modern (ca. 1880): «Els pobres que van *mal robats*» (veg. també *DCVB*, VII, pàg. 165 a). Ultra això, en català antic trobem la variant *mal ropat*; el *DCVB* (IX, pàg. 570 a) n'addueix uns textos de Muntaner i de Jaume Roig. Encara trobem l'expressió en un text valencià de 1526: «e lo restant de la gent prou disposta també, encara que la major part venien *mal ropats*» (*Libre de Antiquitats*, ed. J. Sanchis i Sivera, València 1926, pàg. 72). Així mateix, *mal enropat* surt dos cops a la Crònica de Muntaner (cap. 64, apud *DCVB*, V, pàg. 18 b). L'edició Barcino duu en aquest passatge *mal enrobats*, que sembla ésser la del manuscrit bàsic C (cf. ed. Barcino, I, pàg. 124).² L'alternança de les arrels *rop-* i *rob-* en aquesta família etimològica és freqüent a totes les llengües romàniques i no cal veure en el cat. *ropat* cap mena de castellanisme (veg. *DCELC*, IV, pàg. 40 b).

Tornant al nostre text, observem que el vell diu a En Bernat que no es pot llevar perquè va *robat* d'una certa manera, va mal vestit («car, per ma fe, ten robat són | Que no m'i poria levar», vv. 76-77). Això ens és confirmat al final del poema quan l'autor, en ésser de retorn de la seva estranya aventura per mar, ens recorda la malifeta del vell, que anomena «lo vilanàs *mal vestit*» (v. 1172). Encara hi ha més. Bernat Metge estava disposat a socórrer el vell donant-li «la *roba* que port» (v. 81) fins al punt que «era de tal acort | Que lla'm *despulhàs* mantinent» (vv. 82-83). Doncs, no és pas per haver oblidat un sac a la barca que el vell es troba d'aquesta manera: simplement no duu roba, no duu cap abric amb què cobrir la seva nuesa. Precisament 'mantell; vesta d'abric' és el que significa *tabà*, com esperem de provar en aquesta nota.

M. Olivari en l'edició de les *Obres Menors* de B. Metge i d'A. Turmeda (*ENC*, núm. 10, pàg. 8) interpretà aquest *tabà* com a 'cabàs', significació que féu seguir d'un punt d'interrogació.

En una nota que J. Coromines dedicà a *tabà* (*BDC*, XXIV, 1936, pàgs. 41-43) arribà a la conclusió que es tracta d'una mena de maletí de drap generalment blanc, per a dur efectes d'ús durant la navegació en un vaixell³. Aquesta conclusió, que l'autor continua donant com a bona (*DCELC*, IV, pàg. 324 b), ha desencaminat els estudiosos que han examinat passatges literaris on surt el nostre mot (així també el *DCVB*, X, pàg. 92 a).

2. El *DCVB* segueix l'edició de J. Coroleu (1886); en la d'Antoni Bofarull (1860) trobem igualment *enropats* (pàg. 112).

II

Per aclarir el veritable sentit de *tabà* adduirem els textos que posseïm, prescindint ara del passatge de Bernat Metge:

a) Any 1354: «... e no resmenys nos trametats .cc. peces de drap gros blanch per *tabans* a obs dels galiots».³

b) Any 1374: «Encontinent lo dit honrat jutge ensemps ab mi dit notari et Nicolau Vila procurador fiscal puiassen en casa del dit Anthoni et en lo menjador trobam una taula plegadissa on hauia .i. *tabà* de burell (?) folrat de blanq estès et .i. coxí blanch al cap e unes bragues».⁴

c) Darrerria del segle XIV:

«No·us en vuyl part ne guart
Ne enqueres de l'art
Astranye que tenits.
Nit e jorn ab grans crïts,
Car vestits e calsats
Vos colgats e·us levats
E no·us cal la cortina
Tirar, mas la borina
Qui pus prop vos està;
Matalaf del *tabà*
Vos fêts e traveser,
Coxí no avets mester
Car sobre un rest o tach
Avets tenir lo cap.»⁵

d) Any 1416: «Robes que lo notxer en Jacme que mort hauie, [hauie] en la nau...: un coltell larch ab gauineta, 12 s. Item un *tabà* blanch, 1 ll., 2 s. Item una polanda de frisó, 1 ll., 5 s.»⁶

e) Any 1429: «È per ventura encara vosaltres aprenent-ho, ne poreu guanyar l'ànima, e encara poreu conèxer que posat que amor abit e stiga en alegres palaus e en beles cambres, pus volentera que no en pobres cases, ne enfre àvols *tabans*, no resta que algunes voltes entre espesos boschs e en desertes muntayes no's faça sentir.»⁷

3. A. GIMÉNEZ SOLER, *El viaje de Pedro IV á Cerdeña en 1354*, BRABLB, V (1909-1910), 93. Giménez Soler transcriu *trametrets* on el document duu *trametrats* (ACA, reg. 1465, fol. 108). Agraeixo al senyor Kurt Wittlin que hagi volgut verificar per mi aquest detall. — J. COROMINES (BDC, XXIV, 41), que addueix també aquest text, dóna erradament la data de 1324. En realitat, és una carta de Pere el Cerimoniós al Consell Reial de Barcelona datada el 4 de setembre de 1354.

4. J. MIRET I SANS, *Sempre han tingut béch les oques (Primera serie)* (Barcelona 1905), 70.

5. *Vida Marina* apud J. MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana: La Poesia*, I (Barcelona 1932), 491.

6. Inventari barceloní de 1416, publicat per E. MOLINÉ I BRASÉS en el seu *Consoilat de Mar*, pàg. 356, i citat per COROMINES, *op. cit.*, pàg. 41.

7. JOHAN BOCCACI, *Decameron*, Traducció catalana publicada segons l'únic manus-

Deixant de banda el darrer passatge del *Decameron*, on *tabà* és emprat en sentit translàtic, podem veure fàcilment que aquest mot designa un objecte usat principalment per la gent de mar: una mena de mantell, vesta d'abric o capa. Comentem una mica els exemples adduïts.

III

a) El passatge no permet per si mateix de treure'n una interpretació clara. Tanmateix costa de creure que el rei es preocupés de fornir els galiots d'un maletí on poguessin portar llurs efectes. Sembla normal que cadascú portés el seu fardell. En canvi, sí que és normal que hom dotés aquests galiots d'un abric.

b) Aquest text és més explícit: a sobre d'una taula plegadissa, que potser servia de llit, es troba un *tabà estès*. És segur que un maletí no pot ésser estès. En aqueixa mena de llit hi havia també al capçal un coixí; el *tabà* potser era emprat a guisa de flassada com a abrigall.

c) L'anònim autor de la *Vida marina*, en ridiculitzar la vida de la gent de mar i les incomoditats que pateix, diu als mariners que el *tabà* els serveix de matalàs i de capçal o travesser. Queda, doncs, clar que tenim ací una mena de manta o capa que de vegades pot ésser utilitzada com a jaç.

d) En aquest inventari de 1416 un *tabà blanch* és esmentat al costat d'una *polanda de frisó*. La *polanda* (és a dir, *hopalanda*) era una mena de capa llarga i folgada que hom duïa per damunt del vestit. El *DCVB* cita dos exemples de *polanda* de 1388 i 1417 respectivament (VIII, pàg. 700 b) i un de *hopalanda* de l'any 1401 (VI, pàg. 548 b).⁸ També esmenta exemples de *fopa* (V, pàg. 965 b) i *hopa* (VI, pàg. 548 b); veg. igualment *Dicc. Aguiló*, IV, pàg. 219 b, on surten casos de *hopa longa*, amb intent d'explicació etimològica.⁹ La *polanda de frisó* era una peça d'abric basta

crit conegut (1429) per J. MASSÓ I TORRENTS (New York 1910), 216 (Jorn. III, nov. 10). Hem esmenat en el nostre passatge tres errades de transcripció comeses per l'editor.

8. No veiem per quina raó hom hi diu que el cat. *hopalanda* és pres del castellà; cal remarcar que la documentació catalana és més antiga que la castellana. El mot es troba a gairebé tota la Romània. Vegeu «Britannica: Festschrift für Hermann M. Flasdieck» (Heidelberg 1960), pàg. 123; *FEW*, XVI, 225; *DCELC*, II, 939.

9. En aquest mateix sentit cal comprendre el passatge següent de Francesc de la Via (*Procés de la Senyora de Valor*, ed. ARSENI PACHECO, Barcelona 1963, pàg. 49), on es parla d'una *upa largua*.

«La senyora, me par,
fon d'una upa largua,
qui soñ gay cors adarga,
mot gayamén vestida» (vv. 75-78).

Canvio la puntuació de l'editor. L'explicació de *upa largua*, que aquest dóna en nota (*gent d'upa* 'gent de qualitat', francès *des gens huppés* 'les persones d'elevada condició social', *ib.*, pàg. 149), és completament equivocada.

(veg. *DCVB*, VI, pàg. 61, s. v. *frisó*). Remarquem, per altra banda, el preu: en aquest inventari un coltell costa 12 sous, i, en canvi, el *tabà* (1 lliura i 2 sous) i la *polanda* (1 lliura i 5 sous) tenen una vàlua aproximada.

e) Ens resta finalment el passatge del *Decameron* català, on, com hem dit adés, el nostre mot és emprat en sentit figurat. L'original italià diu sols: «Forse ancora ne potrete guadagnare l'anima avendolo apparato, e potrete anche conoscere che, quantunque Amore i lieti palagi e le morbide camere più volentieri che le povere capanne abiti, non è egli per ciò che alcuna volta esso fra' folti boschi e fra le rigide alpi e nelle diserte spelunche non faccia le sue forze sentire» (giorn. III, nov. 10; ed. V. Branca, Firenze 1960, I, pàg. 432). Com es veu, la frase *ne enfre àvols tabans* és un afegitó del traductor, car l'expressió *no en pobres cases* tradueix *le povere capanne*; tanmateix és possible que l'ús de *tabans* hagi estat provocat pel mateix mot *capanne*, si tenim en compte l'especial manera de traduir que té l'anònim autor català i el fet que en els manuscrits la *c* i la *t* es confonen fàcilment. Ultra això, remarquem que el traductor ha cercat una comparació bímembre paral·lela a la del primer element: *en alegres palaus e en beles cambres*. La interpretació que s'imposa per a *enfre àvols tabans* (on Amor no es plau d'estar-se) és 'entre draps grossers' (castellà 'entre ruines paños').

IV

Des del punt de vista de l'etimologia tenim que *tabà* és el mateix mot *tabart*, amb canvi de sufix.¹⁰ Aquest darrer mot, que es registra en català un parell de vegades al segle XIV (cf. Aguiló i *DCVB*),¹¹ és particularment freqüent en francès antic, on el trobem des del segle XIII amb les grafies *tabart*, *tabard* i *tabar* (vegeu els reculls de Godefroy, VII, pàg. 614; Lacurne, i Gay). També hi tenim les formes femenines *tabarde* i *taberde* i, en textos picards, els diminutius *tabariel* i *tabardiel*. Sobre la poc clara etimologia d'aquesta família de mots, vegeu les interessants observacions de Coromines (*DCELC*, IV, pàgs. 324-326, s. v. *tabardo*), el

10. El canvi de sufix implica segurament un canvi de significació. *Tabà* i *tabart* no semblen sinònims, però els textos on surt *tabà* són massa escassos i no permeten de filar gaire prim amb la semàntica. Sols podem veure que es tracta d'una peça de roba, mena de mantell, vesta o capa que duïen sobretot els mariners. — Un creuament de *tabart* amb la família romànica de *gaban* s'ha d'excloure en català, car ací no trobem representants d'aquesta família (*gabant*, *gabany*, cf. *DCVB*, VI, 236 a) abans del segle XVII; i, ultra això, no sembla haver existit una forma **gabà*.

11. La forma castellana i aragonesa *tabardo* es va introduir de bona hora en català.

qual dóna abundosa documentació romànica i extra-romànica; menys versemblança tenen les suposicions de G. Alessio en *RLiR*, XVII, 1950, pàgs. 37-54. Nombrosos exemples hispànics de *tabardo* ofereix G. Tilander en *RFE*, XXII, 1935, pàgs. 70-72.

Un canvi de sufix es registra en l'italià *tabarro*, que ja surt en Boccaccio¹² i avui és sobretot forma meridional (veg. *AIS*, mapa 1570).¹³ Encara resulta més interessant per a nosaltres la substitució pel sufix *-anus*, com és ara la que constatem en català antic. En el domini gallo-romànic tenim al país de Dol (Ille-et-Vilaine) *taban* m. 'sorte de manteau de femme' (Ch. Lecomte, *Le parler dolois*, Paris 1910, pàg. 190) i a la Itàlia meridional, Tre Calabrie *tabbanu*, *tabanu*, 'tabarro, manto vecchio, manto di pastore' (G. Rohlfs, *Dizionario dialettale delle Tre Calabrie*, p. 320 a, s. v. *tabbanu*).¹⁴

V

Ara, abans que tornem al text de Bernat Metge, l'estudi del mot *tabà* ens duu a examinar dues paraules amb les quals ha estat posat en relació pels estudiosos: *tabac* i *entabanar*.

J. Coromines (*BDC*, XXIV, pàg. 41; *DCELC*, s. v. *tabaque*) creu que *tabà* és una variant de *tabac* 'cistella, panera'. Cal rebutjar aquesta suposició. S'hi oposa, com hem vist suara, la semàntica, i també s'hi oposa la distribució geogràfica de *tabac*. Aquest mot és exclusivament valencià (veg. *DCVB*, X, pàg. 92 b)¹⁵ i, igual que el castellà *tabaque*, prové de l'àrab *tābaq* (طباق).

El fet que Onofre Pou, que era de Girona, l'incloguï en el seu *The-saurus puerilis* (1575) no prova res. És ben sabut que aquesta obra fou escrita a València i que l'autor hi recull molt lèxic valencià; ultra això, O. Pou es complau a donar força sinònims i sovint ens forneix el que po-

12. Boccaccio usa *tabarro* en el *Decameron* (VIII, 2). La versió catalana de 1429 tradueix aquest *tabarro* per *mantó* (ed. MASSÓ I TORRENTS, pàgs. 443-444). — Més documentació sobre el mot italià en TOMMASEO e BELLINI, IV (Roma 1874), 1338 a.

13. També tenim les formes latino-medievals *tabardus*, *tabarrus* i *tabarus*. Vegeu DU CANGE, IV, 476, s. v. *tabardum*; BATTISTI-ALESSIO, *DEI*, V, 3690 b.

14. L'it. *tabanello* 'petit gaban' és citat pel lexicògraf A. OUDIN (1640). No sabem quin vitalitat va tenir aquest mot; A. PRATI (*Diz. etim.* 958 a) pensa que es tracta d'una errada per *tabarello*.

15. Els testimonis més antics de *tabac* que coneixem, no registrats pel *DCVB*, es troben en els inventaris de pintors valencians que va publicar el caçonge Sanchis i Sivera, i són dels anys 1427 i 1429. El text de 1427 («Item un molle per a fer *tabachs* de paper», *EUC*, VI (1912), 313) és ben curiós i potser cal interpretar-lo com a 'bosses de paper'. Al text de 1429 el nostre mot ja té el sentit que és corrent a València: «Primo hun artibanch de dos caxons vell en lo qual atrobam dos *tabachs* un de vergua altre de palma. — Item una sistelleta de vergua» (*EUC*, VI, 228).

dríem dir-ne la denominació meridional (valenciana) i la denominació septentrional (gironina). En el cas de *tabac*, aquest mot va acompanyat dels seus sinònims *panera* i *cistell* (cf. *DCVB*, *loc. cit.*), però és clar que aquests sinònims són coneguts a totes les comarques de la llengua.

En el seu mateix article, Coromines (seguit pel *DCVB*, V, pàg. 39, i per M. de Riquer, *op. cit.*, nota al v. 70) pensa que de *tabà* deriva el verb *entabancar* 'enganyar'. Pròpiament *entabancar* seria 'tancar en un tabà', i d'aquí la significació d'enganyar', amb una evolució semàntica paral·lela a la que constatem en el sinònim *ensarronar* 'enganyar', derivat de *sarró*.¹⁶ Tot això queda enlaire, puix que ja hem vist que *tabà* no té res a veure amb *tabac* 'panera', i que mai no ha tingut aquest sentit. I, per altra banda, em sembla probable que *entabancar* 'enganyar', mot del qual no posseïm documentació abans del segle XIX¹⁷ (vegeu-ne exemples al *BDC*, XXIV, pàg. 42; *Dicc. Balari* s. v. *entavancar*; *DCVB*, V, pàgs. 39-40), vingui de *taba* 'conversa llarga i poc seriosa; mentida' (veg. *DCVB*, X, pàgs. 91-92, s. v. *taba* 2.)

VI

Després d'aquesta digressió, i un cop establert que *tabà*,¹⁸ *tabac* i *entabancar* són tres mots l'origen dels quals és independent entre ells, i un cop establert, mitjançant l'examen dels textos medievals adduïts, que

16. Una evolució semàntica paral·lela ens l'ofereix el castellà *encestar* 'enganyar' (veg. *Dicc. de Autoridades* i *Tesoro Lexicográfico* de GILI GAYA, s. v.); però el cas del cat. *entabancar* és diferent.

17. La menció més reculada que en conec es troba al *Diccionario catalán-castellano-latino* de J. ESTEVE, J. BELVIRGES i A. JUGLÀ (Barcelona 1803), 125 a: «*Entabancar de cap*. f. met. y fam. Levantarle á uno los cascos. Animi elationem, aut vanam spem alicui inspirare, suggerere» (s. v. *cap*).

18. Aquest treball era ja a la impremta quan vaig tenir ocasió de consultar el *Diplomatari de l'Orient Català*, d'ANTONI RUBIÓ I LLUCH (Barcelona, IEC, 1947). Al document núm. CCIX, que és un compte dels guanys fets per l'estol d'En Ponç de Santa Pau en la seva anada a Romania l'any 1352, és esmentat sovint el mot *tabà*. Aquests textos confirmen la interpretació proposada i representen la data més reculada que tenim del nostre mot (vegeu abans, pàg. 211, n. 3):

«Aso son les robes les quals son de cumu de apdosos los hostols e foren de la nau dels Janovezes, les quals foren vanudes al ançant en la illa de Sapiensa axí com de bax apar per manut [...]

Item vanem j. *taba* blau a j. Vanesia per preu de j duc. j. gs. [...]
 Item vanem un *taba* vermeyll per preu de j duc. vj gs. [...]
 Item vanem j. *taba* a j. Vanesia per preu de duc. xij gs. [...]
 Item vanem j. *taba* de burell per preu de duc. viiij gs. [...]
 Item vanem j. *taba* de serzil a j. Vanesia per preu de j. duc. iiij gs. [...]
 Item venem j. *taba* burel forat de vermeyll ij duc. [...]
 Item vanem j. *taba* burel j. duc.»

(*op. cit.*, pàgs. 279-281).

tabà és una 'vesta d'abric', podríem intentar de donar una traducció literal del text de Bernat Metge. Heus-la ací: «Us prego, però, que vulgueu donar-me, i us n'estaré agraït sempre, una vesta (un mantell) que per oblit vaig deixar-me en aqueixa barca anit, en la qual arribí en aquest lloc amb gran tempesta; així m'haureu donat tot el que em resta en aquest món, car, per ma fe, vaig tan malament de roba que no podria llevar-me».

GERMÀ COLON

Universitat de Basilea.
Societat Catalana d'Estudis Històrics.